

azt mondani: nincs rá szükség. Erre is elég sok példám van. Pl. a többségében német-lakta községekben a magyar iskolaigazgató azt mondta, az itteni lakosok nem igénylik a német nyelv vagy nyelven való oktatást.) Újra kell indítani néhány helységben a szerb iskolákat. Mohácsra, Dunapentelére, Csobánka környékére gondolok. Ez még nehezebben megoldható, mint a létezők átszervezése.

Amikor a tanuló befejezi az alsótagozatot, beiratkozhat bármely magyar nyelvű iskolába, s mert meghatározott jelleművé alakult, az esetleges tantárgyi lemaradást, akaratával könnyedén pótolni tudja. Vagy beiratkozik a budapesti vagy battonyai iskolák felső tagozatába, ahol teljesen bon-tottak a csoportok. Budapesten működne a gimnázium, Szegeden pedig folyna az egyetemi szintű képzés, s ezzel az iskolarendszer teljes lenne. Talán eredményesebb is.

Ruzsin Milán

AZ Ipoly ÉS A BÖRZSÖNY KÖZÖTT

Az elmaradottság fogalma e rövid írás keretében természetesen nem fejthető ki. Ugyanígy azok a problémák sem, melyek a kisebbségek és nemzetiségek fogalomkörével kapcsolatban felmerülnek. Elkerülhetetlen azonban az elmaradottság néhány kiemelt sajátosságának felsorolása a vizsgált Ipoly és Börzsöny által határolt régióban.

Első jellegzetességeként említendő a homogenizálódó társadalom és foglalkozásszerkezet. Ezen belül – településeként eltérő mértékben és módokon – meghatározóvá válik a 8 osztályt végzett, illetve szakmunkás képesítésű réteg, akik kvalifikációjuknak megfelelő vagy az alatti munkahelyen dolgoznak. Ugyanakkor a felső- és középfokú végzettséggel rendelkezők aránya fokozatosan csökken, a térség maradék értelmisége pedig gyakran nem a helyiek közül kerül ki, s ténykédesét provizórikusnak gondolja a térségben.

A helyben működő munkahelyek száma az utóbbi pár évben az eddigiekhez képest is erőteljesen redukálódott. A lakosság nagy része környező „nagyobb” települések még meglévő munkahelyeire jár, vagy munkanélkülivé vált. A foglalkoztatási gondokat a téjesek felszámolása és a kárpótlási jegyeken vásárolható földek nem enyhítik.

A régió elmaradottságára utal a gyenge kommunális, illetve infrastrukturális ellátottság, ami a nehézkes és drága közlekedéssel és néhány egyéb tényezővel párosulva felerősíti a korábban megkezdődött jellegzetes migrációs folyamatokat. Az utóbbi években országosan végbement gazdasági és társadalmi változások újabb fejlődési tendenciák csíráinak megjelenését hívták elő.

Térségünkben találhatunk igen alacsony népességszámú és a fejlődésben teljesen leszakadt falvakat, melyek a zárvány- és nyugdíjasfalvak sajátosságait[†] egyszerre mutatják. Itt a rossz kommunális és infrastrukturális ellátottság az ellehetetlenül közlekedéssel, s egyéb tényezőkkel párosulva már régen megindította a rohamos elvándorlást, s ez a folyamat nagyjából le is zártult. Ugyanakkor nem indult meg az „elcigányosodás” folyamata. E falvak sorsa feltehetőleg rövidesen a csendes elmúlás lesz.

A később részletesen bemutatásra kerülő Vámosmikola és Nagybörzsöny községekben a helyiek által cigánynak tartott lakosság száma és az össznépességhez viszonyított aránya növekszik. A cigányok eltérő öndefiníciója és az eltérő körülmények miatt a két település és

[†] Miklóssy Endre: A területi elmaradottság társadalmi és gazdasági összetevői. Magyar Tudomány, 1990/8.

ezen belül a cigányok is más-más jövő elé néznek. Az eredetileg ténylegesen, ma formálisan német nemzetiségű Nagybörzsöny egyértelműen az "elcigányosodás" útján halad. A magasabb lélekszámú, jobb közlekedésű, kedvezőbb körülményeket nyújtó és sajátos kulturális és életmódbeli hagyományaik nyomát máig is őrző Vámosmikola nem kényszerül és nem is hajlandó a cigánysággal külön problémaként foglalkozni. Nem kényszerül, mert arány-növekedésük a nagybörzsönyihez képest kisebb mértékű. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a mikolai cigányság nem kívánja magát cigányként definiálni a szó semmilyen értelmében. Mivel feltételezhető, hogy a romló gazdasági körülmények ellenére Mikola fejlődése – a környező községekhez viszonyított számos előnye miatt – újra lendületet kap, nem zárható ki, hogy a cigány lakosság arányai és/vagy társadalmi differenciáltsága, esetleg integrációja a helyi társadalomba lokális sajátosságokat mutat majd.

A korábban összevont tanácsú falvak közül azok, amelyek központként funkcionáltak, ma is tartják előnyeiket, bár bizonyos jelei láthatóak a beruházási és egyéb költségek csökkenéséből fakadó regressziónak. Kérdés, hogy ezek a települések a relatív centrum szerepét képesek-e megtartani, s a szűkebb környezetükre gyakorolt népességelszívő hatásuk nem módosul-e. Megjegyzendő, hogy ez a hatás az utóbbi években is csak arra elég, hogy a lakosságszám kisebb ütemben csökkenjen, illetve, hogy stagnáljon.

A frissen újból önállóvá vált, korábban nem relatív centrum szerepkörű települések jövőbeli fejlődési tendenciái egyelőre nem láthatóak. Aspirációikból úgy tűnik, hogy a viszonylag nagyobb népességszámúak is csak akkor esélyesek a megmaradásra, ha korábban is részesültek a beruházási forrásokból és közlekedési, infrastrukturális tekintetben viszonylag jobban állnak, vagy valamilyen kulturális vagy idegenforgalmi különlegességgel bírnak. A kisebb lélekszámú és korábban nagyon mostoha helyzetbe került községek se beruházni, se fejleszteni nem tudnak. Ezek sorsa hosszabb távon a felszámolódás.

A térség alulfejlettségének okait s azon belül az egyes települések közti eltéréseket vizsgálva[†] elsősorban a terület földrajzi fekvését és az állami, illetve közigazgatási határok 1921-től kezdődő permanens változásait kell tekintetbe venni, valamint ezeknek a centrum-periféria viszonyokra gyakorolt hatását. Fontos még említeni az egyes települések erősen különböző gazdasági, közlekedési, kereskedelmi, kulturális és életmódbeli hagyományaikról, a sajátos etnikai és vallási szerkezetről. A térség sorsát századunkban döntően érintő folyamatok és események vázlatosan a következők.

A vizsgált terület Trianon előtt Hont vármegyéhez tartozott, mely a Dunakanyartól északi, illetve északkeleti irányban terült el. Magába foglalta a Börzsöny hegységet és a Selmeci hegység nagy részét. Az 1910-ben 2545 km² területű megye[‡] központja hosszú ideje Selmecbánya (Banska Stiavnica) volt. A középkori bányaváros fekvése döntően befolyásolta a köz- és vasúti közlekedési hálózat kialakulását, s maga a város a megye-centrum összes funkcióját ellátta. Az 1910-es közigazgatási beosztás a megyét hat járásra osztotta, s 177 községének lakosai közül 58,68% magyar, 35,10%-a szlovák anyanyelvű volt. A maradék néhány százalék főként német, s kisebb részben rutén, szerb anyanyelvű volt. Főként a járási

† Lásd erről bővebben É. Varga: Migrationsprozesse im ehemaligen Komitat Hont 1938–48. Zeitgeschichte, 1992/5–6.

‡ A népességszámra, a lakosság összetételére és a községek számára vonatkozó források minden az adott év magyar illetve szlovák népszámlálási adatait tartalmazó kötetek: Statistický lexikon obcí v krajine Slovenskej, Prag, 1927.; Statistický lexikon obcí v krajine Slovenskej, Prag, 1936.; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása; Az 1920. évi népszámlálás 1. Budapest, 1923.; Az 1930. évi népszámlálás 1. Budapest, 1935.; Az 1941. évi népszámlálás. Demografai adatok községek szerint. Budapest, 1947.

központokban és a központibb helyzetű településekben viszonylag jelentős számú zsidó lakosság él, bár a zsidóság aránya az egész megyében – más északi megyékhez képest – kisebb volt.

A részletesebben vizsgált terület (Ipoly vidéke és a Börzsöny egy része) ekkor a Vámosmikolai járáshoz tartozott Letkés, Ipolydamásd és Tésa kivételével. Mikola ekkor járásközpontként funkcionált, de gazdasági tekintetben a térség igazi központja a szomszédos járás közeli székhelye, Ipolyság volt. A megyében összesen hat olyan települést találunk, ahol a szlovák, magyar, vagy vegyes anyanyelvű lakosság mellett jelentős számú német és/vagy zsidó lakos él: Ipolyság (Sahy), Korpona (Krupina), Bát (Batovce), Deménd (Demandice), valamint Vámosmikola és Nagybörzsöny (lásd I. táblázat).

A trianoni békeszerződés, pontosabban annak vidékünkre vonatkozó konzekvenciái gyakorlatilag kettévágta a megyét a Duna illetve az Ipoly vonala mentén. A települések nagyobb része (158 darab) a határ Szlovákiához (Csehszlovákia) tartozó felére került, 19 község az egykori Vámosmikolai, Szobi, Ipolysági járás települései közül pedig Magyarországhoz.

Az új határ a továbbra is Magyarországhoz tartozó települések nagy részét kifejezetten kedvezőtlen helyzetbe hozta. Ennek alapvető oka a kialakult térség centrum-periféria viszonyainak megváltozása volt, illetve az új közigazgatási határok. A térség 1921 után Nógrád-Hont összevont megye része, a közigazgatási központ szerepét hivatalosan Balassagyarmatra testálják. Miután a korábbi centrum(ok)tól az országhatár választotta el a településeket, ezek gyakorlatilag elszigetelődtek. Az új viszonyok okozta kedvezőtlen hatás részleges kompenzáása csupán Vámosmikolának sikerült, mely részben átvette a határ túloldalára került Ipolyság (Sahy) funkcióit is.

Az 1938-as terület-visszacsatolásokkal újabb fordulat következett be, melynek során az egykori Hont községei közül a 19 helyett 88 került magyar területre, s 89 tartozott a közben függetlenné váló Szlovákiához. A települések többnyire Bars és Hont megyéhez tartoztak, a folyamatosan magyar községek nagy része a megye Szobi járásához. Kivételt képezett Vámosmikola, mely az Ipolysági járás része lett. Mindez a centrum-periféria viszonyok teljes káoszához vezetett, ami az adott gazdasági körülmények között a települések és a lakosság gazdasági és fejlődésbeli lehetőségeit erősen behatárolta. 1945-től gyakorlatilag visszaállt a két háború közti helyzet, mind az ország-, mind a közigazgatási határok tekintetében, hogy azután az 1951-es közigazgatási beosztás a 19 község egy részét Nógrád, másik részét Pest megyéhez sorolja. A leírt folyamatok komoly – részben nemzetiségi és vallási indítatású, illetve politikai eredetű – népességmozgások kíséretében zajlottak le.

A Pest megyéhez tartozó települések periferikus helyzete 1951-től még súlyosabbá vált. Vámosmikola elvesztette korábbi székhelystátusát és centrumszerepét is. Az államosítások és a háború alatti zsidósággal szemben foganatosított eljárások, valamint a maradék zsidóság elvándorlása miatt a polgárság és értelmiség jelenlétéről a községben a továbbiakban nem beszélhetünk. Az üzletek nagy része, a műhelyek és a polgári életmódra utaló intézmények eltűntek. Mindazonáltal tradíciói és infrastrukturális előnyei és kedvező közelkedése stb. miatt Mikola ma is népesség elszívó hatást gyakorol a környező településekre. Ezt a hatást erősítette a Tésával és Perőcsényel közös tanács és tétesz, valamint az iskolák mikolai központú összevonása is. Az egész térségben, s így Mikolán is jelentős elvándorlási folyamatok zajlanak az 50-es évektől részben a nagy ipari centrumok (Vác és Budapest), részben a Duna menti települések felé.

A relatív népességelszívó hatás érvényesül Letkés esetében is, ennek okai azonban a korábbi igazgatási és iskola-összevonásokon túl abban is keresendők, hogy a közigazgatásilag önálló Nagybörzsöny téteszhet csatolták. Emellett Letkés a korábbi években jó pozíciót vívott ki a beruházási forrásokért folyó harcban (1970-es, 80-as évek). Sajátos védekezési stratégiát választott Nagybörzsöny, mely rövid távon sikeresnek látszott. Ma már azonban nyilvánvaló, hogy sem az elvándorlás, sem a falu általános regressziója nem állítható meg.

A bőrzsönyiek a közigazgatási összevonásokat kivédendő "nemzetiségi községgé" nyilvánították magukat, ami az ötvenes évekig még kézenfekvő lett volna. Amikorra azonban erre a lépésre sor került, már a lakosság eredetileg német anyanyelvű része sem beszélt otthonán kívül németül, s otthon is csak az idősebbek. Ma végképp igen furcsa, hogy az eredetileg német szót nem is hallott magyar és cigány gyerekek, akik mindenkorban magyar anyanyelvűek, német nemzetiségi iskolába járnak a magát nemzetiségeinek deklaráló faluban.[†]

A vizsgált térségen 1971-től gyakorlatilag három relatív igazgatási góc működött: a vámossík (ide tartozott Perőcsény és Tésa), a nagybörzsönyi (mely igazgatási önállóságát a helyi némettségre hivatkozva tudta megtartani) és a letkési (a hozzákapcsolt Ipolytölggyessel). Közülük Letkés és Vámosmikola a zuhanásszerű népességsökkenést éppen ennek a szerepének köszönhetően tudta elkerülni. Azonban amíg Mikolán az összevonás szinte minden intézményt érintett, Letkésen sajátos helyzet alakult ki annak köszönhetően, hogy a szinte egyetlen viszonylag tömeges munkahelyet biztosító tétes Nagybörzsöny és Ipolytölgyes bevonásával, letkési központtal működött. Így a tétesszel való gazdasági és szervezési együttműködés előnyeit elsősorban a letkésiek elvezethették, miközben Nagybörzsöny az "önállóságának" számos hátrányából részesült. Beruházási forrásai redukálódtak, lehetőségei csökkentek, talán csak önálló óvodája és iskolája gyakorolt némi megtartó erőt a nem önálló státuszú falvakhoz képest, ahol a tanácsokon kívül ezeket az intézményeket is felszámolták, illetve központosították. Az önálló iskolák és óvodák létezésének fontos szerepe van a rohamos elvándorlás megakadályozásában, ám, mint ezt nagybörzsönyi példánk is mutatja, nem elégéges feltétele a helyi lakosság megtartásának. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az előnyösebb feltételeket biztosító Mikola és Letkés önálló iskolái is feltehetőleg csak késleltetik az elvándorlás folyamatát.

Az irányítás centralizálásának fontos szerepe volt a kisebb csatolt községek rohamos leépülésében. Egyfelől a meglévő beruházási források egyenlőtlen elosztása miatt ezekre lényegesen kevesebb pénz jutott, másfelől a "központi" tanács támogatta, sőt volt ahol egyenesen szorgalmazta az iskolák és egyéb intézmények összevonását, amiből a központi község többet-kevesebbet profitált, a társközségeket azonban egyértelműen zuhanásszerűen vetette vissza, s idézte elő vagy fokozta a rohamos elvándorlást. Példa erre Perőcsény esete, ahol a felső tagozat 1968-as Mikolához csatolása és a rohamos népességszám csökkenés időben egybeesik, s feltételezhető egy oda-vissza hatás, természetesen egyéb tényezőkkel együtt. Napjainkban Perőcsény önállóvá válva, s a fennmaradás feltételeinek megteremtésére törekedve szinte egyik első lépésként indult harcba felső tagozata visszaszerzéséért.

A volt három központ az irányítást illetve az önkormányzat és iskola kapcsolatát tekintve három egymástól eltérő típust testesít meg. Irányítási tekintetben a különbségek oka az elmúlt 2–3 év eseményeiben, az eltérő hagyományokban és korábbi társadalomfejlődési tendenciákban s nem utolsósorban a polgármesterek személyes hozzáállásában keresendő. A legkedvezőbb feltételeket az iskola jövőjét illetően Vámosmikolán tapasztalhatjuk, ahol az iskola önálló gazdasági egységeként működik. Ebből természetesen nem következik, hogy az igazgató automatikusan nagyobb pénzösszegekkel rendelkezne. Ami azonban van, azzal szabadon manipulálhat, s nem kell minden egyes döntés előtt a polgármesterhez fordulnia. Ezzel a polgármester is mentesül számos, kifejezetten nem az ő hatáskörébe tartozó feladattól. Az igazgató gyakorlatilag a 206 fős gyereklétszám után kapott fejkvótából gazdálkodik,

[†] Ennek részletesebb történetét lásd Varga Éva: Társadalmi konfliktusok és megmaradási technikák az északi határszél néhány községében. In: Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Salgótarján, Társadalmi konfliktusok, 1989.

amelyet az önkormányzattól kapott összeg egészít ki. Mivel a körzeti kisegítő is itt működik, ebből is jut némi többlet. Ehhez már csupán az igazgató által megpályázott és elnyert oktatásfejlesztési pályázati összegek járulnak. Az iskola nem igényelt úgynevezett nemzetiségi fejkvótát az ott tanuló cigány tanulókra, mivel az igazgató ezt diszkriminációnak és a magánéleti szférába való beavatkozásnak tekintené. A mikolai cigányok – az igazgató megfogalmazása szerint ugyanis – nem tartják magukat cigánynak. Állítása egybecsengeni látszik a polgármesterével, aki úgy fogalmaz, hogy „a helyiek nem akarnak nemzetiséget lenni”. A polgármester úgy látja, hogy a cigánysággal kapcsolatban felmerülő problémák elsősorban szociális jellegűek, s ekként kell kezelni őket. A „kezelés” fő terepeit a nagyrészt cigányoknak nyújtott szociális támogatásokban illetve néhány fő közmunkásként való alkalmazásában látja. Annak bizonyításaképpen, hogy mennyire nem lenne indokolt a helyi cigányokat etnikumként kezelni, elmesélte, hogy nemrégiben valamelyik cigány szervezet részéről történt ilyen irányú kísérlet. Az összegyűlt körülbelül 100 fő nemigen akart kötőlnek állni. Végül elvileg mégis megalakult az egyesület, de kevés taggal, s a polgármesternek erős kétélyei vannak a jövőbeli működést illetően.

A cigánysággal kapcsolatos problémák pusztán szociális kérdésként való kezelésének nemiképp ellentmond, hogy az óvoda az iskolával ellentétben külön foglalkozik a cigány gyerekekkel, s ehhez a szükséges fejkvótát is igénybe vették.

A mikolai iskola a hátrányos helyzetű gyerekek támogatása céljából alapot hozott létre két évvel ezelőtt, melybe polgári személyek és állami intézmények egyaránt juttattak némi pénzt. Az összeg folyamatosan kiegészül a tanulók által végzett gyümölcsszedés, hulladékgyűjtés, stb. után kapott összegekkel. Az alapból jutalomkönyveket vásárolnak és alkalmanként egy-egy rászoruló gyermek kirándulását, vagy angolszakköri díját fedezik.

Gazdálkodási és egyéb tekintetben is kedvezőtlenebbnek tűnik a helyzet Letkésen. Itt az igazgató első éve működik ebben a pozícióban. Ugyanakkor polgármesterre a volt tanácselnököt választotta a falu. A korábban Általános Művelődési Központként működtetett óvoda, iskola és művelődési ház egysége felbomlott, ám ezzel működésükben nem váltak önállóvá. Gazdálkodási ügyeiket a Polgármesteri Hivatal irányítja és intézi. Az igazgató, bár előnyösebbnek tartaná a gazdálkodási önállóságot, egyelőre kompromisszumos megoldásokra törekszik, illetve várja, hogy mi hogyan történik az idei tanévben. Anyagilag súlyosan érinti az iskolát, hogy a pedagógusok bérfejlesztése alulmúlja nemcsak az elvárásiokat, de véhelytőleg a lehetőségeket, illetve igéreteket is.

A letkési iskolába az osztályfőnökök megítélése szerint tanévenként 6–7 cigány tanuló jár. Az igazgató véleménye szerint a helyi cigányok nincsenek hátrányos helyzetben a helyi átlaghoz képest. Átlagos lakással és többnyire munkahellyel is rendelkeznek. A fő probléma a mindenkit egyformán sújtó munkanélküliség. A nehéz szociális helyzetűeken igyekeznek szociális segélyekkel és közhasznú munkával segíteni, ám ennek keretei végesek. A munkanélküliségből adódó feszültségek gyakran vezetnek családi problémához, ami az iskolában is lecsapódik. A munkanélküliek egy része fekete munkavállalással próbál anyagi gondjain enyhíteni. Az ilyen típusú munkavégzés a községen és az egész térségben egyre gyakoribbá válik.

Egészen sajátos helyzet alakult ki Nagybörzsönyben, ahol az 1990-ben megválasztott új polgármester az idei tanévre kénytelen volt megbízott igazgatót kinevezni. Az új igazgató minden tekintetben bizonytalan helyzetben van, mivel lakása Sződligeten épül, s oda készül menni, de sem azt nem tudja, hogy ez mikorra várható, sem azt, hogy talál-e majd ott magának állást. Mindenesetre úgy nyilatkozott, hogy nem készül az új tanévben az igazgatói állást pályázni, csak ha biztatják, bár nem tudja, hogy 1–2 évre van-e értelme.

Az iskola „részben önálló” gazdálkodású, ami azt jelenti, hogy az igazgató szabadon dönt a bérügyekben, ám minden egyéb kérdés a Polgármesteri Hivatal kezében van. Idén – úgy

tűnik – befejeződik az iskola 2 tanteremmel, egy tornateremmel és egy nevelői szobával való bővítése. A korábbiaktól eltérően az óvoda költségvetése az iskolától függetlenül működik. A korábbi óvodavezető nyugdíjba vonulásával a megüresedett helyre senki sem pályázott, ott is megbízott vezető tevékenykedik.

A polgármester szerint a falu jelene és jövője szempontjából egyaránt reménytelenül megoldhatatlan kérdések merülnek fel a cigánysággal kapcsolatban. Tisztában van vele, hogy a problémák gyökere nem pénzügyi jellegű, és segélyezéssel és anyagi támogatásokkal nem is oldható meg. Ugyanakkor úgy véli, hogy a gondok alapja az italozó életmód, ami megítélése szerint a falu cigány lakosságának nagy részére jellemző. Ezt kivédenő bizonysos szociális juttatásokat a cigány családok nem pénzben, hanem élelmiszercsomagban kapnak meg, de ez sem tűnik célravezetőnek: a helyi ABC-ben ugyanis a csomag tartalma könnyen alkoholra váltható. A felmerülő problémák tényleges és komplex kezelésére a községnek nincs koncepciója. A három feletti gyerekszámból fakadó étkezési kedvezmény illetve támogatás nagy részét cigány családok veszik igénybe (a kedvezményezett 25 családból 7 nem cigány). Mivel közülük sokan a szükséges 25% tértísi díjat sem fizetik be, ezt a nevelési segélyből vonják le.

Tavaly a szociális juttatások egy része egységesen, pontosabban gyerekenként beiskolázási segély formájában osztották ki (3.000 Ft/fő). A polgármester ezt azzal indokolta, hogy nincsenek a családok között lényeges anyagi különbségek, illetve, hogy nincs olyan család, ahol a tanévkezdéssel járó beruházások ne okoznának súlyos anyagi problémákat. Decemberben a nyugdíjasok jövedelmüktől függően részesültek 1.500–2.500 Ft egyszeri támogatásban.

Mint látható, a cigánysággal kapcsolatos kérdéseket Nagybörzsöny is szociális kérdésként kezeli, ám a nagybörzsönyi cigányok nagyobb aránya, valamint az elesettség, a bűnözés előfordulása, és számos egyéb tényező miatt Nagybörzsönyben a cigányságot egyrészt azonosítják a szociális gondokkal, másrészt ezek meglétéért őket, illetve – választottnak vélt – életmódjukat teszik felelőssé.

A helyi működésekre jellemző, hogy a képviselőtestület szociális bizottságában nem a cigányok által delegált cigányküldött ül, hanem egy másik, akit a testület valami oknál fogva alkalmasabbnak tartott és megválasztott. (E kérdés felmerülésekor komoly hangsúlyt kapott, hogy a képviselő érettséggel rendelkezik.)

A munkanélküliség a községen igen nagyarányú és súlyos gondokat okoz. A 900 fő körüli összlakosságszámú községen 25 fő (2,3%) csak azoknak a száma, akik évek óta munkanélküliek és az idén már kikerültek a munkanélküli ellátásból. Ehhez jön még a folyamatosan változó összetételű, de egyre nagyobb számú hosszabb-rövidebb ideig munka nélkül levők száma. A gondokat csak kismértékben enyhíti, hogy nyáron az almásban néhány szakértelmet nem igénylő hosszabb távú munkalehetőségekhez juthatnak, mivel ez, minden maximum fél éves foglalkoztatást biztosít. A térszből kivált és jelenleg német érdekeltségű transzformátorkezelő üzem és a belga bútorhuzat-varroda is válogathat a relatíve kvalifikáltabbak közül.

1980 és 90 között a lakosságszám Nagybörzsönyben csökkent a legnagyobb mértékben, míg Letkésen a lakónépesség száma még némi növekedést is mutat (lásd a II. táblázatot). Ez utóbbi jelenség feltételezhető oka Letkés relatív szívóhatásán túl az lehet, hogy a nyolcvanas évek végétől néhány Erdélyből áttelepült család jelent meg itt, s nem sokkal később az erdőgazdaság számos erdélyi fiatalembert alkalmazott a fakitermelésben, akiket szintén itt szállásoltak el. Az Erdélyből áttelepült magyarokat a környék lakossága külön csoportként kezeli. Gazdasági és sokszor kulturális hátrányokat tulajdonítanak nekik. Volt olyan interjúlányom, aki egyenesen arra való magyarázatul hozta fel az erdélyi származást, hogy miért nem tanul tovább egy gyermek.

A magasabb kvalifikáltság elérésére való erősebb vagy gyengébb törekvések a század elején már működő hagyományok részleges továbbélésére utalnak. Mikolán a legmagasabb a kö-

zép- és felsőfokú iskolát végzettek aránya. Ennek magyarázata a településnagyságon és a viszonylag több kvalifikált munkaerőt foglalkoztató munkahelyen túl Mikola tradicionálisan jó iskolai ellátottságában keresendő. A két háború közti időben három felekezeti iskola is működött a községben, bár közülük kettő (a református és a zsidó) hosszabb-rövidebb szünetekkel. Fontos megemlíteni, hogy a településnek rövid ideig magán, majd állami polgári iskolája is volt, ami nem kis mértékben műlött a helyi – túlnyomórészt zsidó – iparos és kereskedőréteg, valamint a színtén viszonylag nagyobb számú hivatalnokok tanulás iránti magasabb elvárasain. Ez más rétegekre is hatást gyakorolt.

A nyolcosztályos iskola és a hosszabb ideig tartó tankötelezettség bevezetésének kiegynelítő hatását mutatja, hogy még 1949-ben a nyolc osztályt végzettek tekintetében Letkés a legutolsó helyen állt, ma előretört az első helyre. Ebben komoly szerepe lehet a Letkés szívő hatásából fakadó kedvezőbb korszerkezetnek is.

A továbbtanulás és magasabb iskolázottság megszerezhetősége tekintetében ma Nagybörzsönyben a legkedvezőtlenebb a helyzet. A kis osztálylétszámok ellenére itt találjuk a legtöbb olyan végzőst, aki nem tanul tovább (37,5% és 33,3%). Ennek okait vizsgálva a következőket láthatjuk: Az iskolán kívüli oknak tekinthető, hogy a kvalifikáltabb és/vagy ambiciózusabb családok nagy része már korábban elköltözött. Nagybörzsönynek a másik két közésgénél is kedvezőtlenebb közlekedési helyzete miatt a napi ingázás is igen nehézkes, szinte megoldhatatlan. A helyi családok folyamatosan romló anyagi helyzete is gátja lehet a továbbtanulásnak. Végül megemlítenő, hogy a község két háború közti paraszti – mégpedig sajátos német-magyar paraszti – kultúrájából sem következett soha a magasabb iskolák elvégzése iránti igény, s a kulturális elzárkózás más-más politikai és történelmi okokból ugyan, de a háború előtt éppúgy jellemző volt a településre, mint azt követően. Az iskola működéséből fakadó immanens okok között kell említeni az igen rossz szakos ellátottságot illetve a tantestület viszonylagos alulkvalifikáltságát. Feltehetőleg ez is szerepet játszhat abban, hogy a kis osztálylétszámok ellenére gyakran nem sikerül a tanulóknak az otthonról hozott hátrányok ledolgozása. Igen furcsának – bár a község szempontjából megmagyarázhatónak – tűnik, hogy e problémák ellenére ragaszkodik a település az iskola nemzetiségi, méghozzá német nemzetiségi voltához. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy egyfelől lehetőség nyílik az úgynevezett nemzetiségi fejkvóta megpályázására és elnyerésére, elvileg tehát kedvezőbb iskolai körülmények kialakítására. Ugyanakkor azonban ambivalens, hogy ezen akció során az iskola vezetése által cigánynak tartott gyerekek[†] is német nemzetiségi fejkvótát és ennek megfelelően ilyen nyelvoktatást kapnak. Különösen pikánssá teszi a helyzetet, hogy mind a cigány, mind a nem cigány tanulók ma már magyar anyanyelvűek.

A német nyelvtanításának bevezetése annak idején komoly ellenállásba ütközött. A döntés során ambivalens helyzet jött létre. A háború alatti és utáni keserves tapasztalatokat megélt helyi németek a hatvanas években nem kívánták nénetségüket deklarálni, önállóságuk megtartásához mégis szükség volt erre. Hasonló volt később a helyzet az iskolával is. Az önállóság megtartásának ez volt az ára, ugyanakkor az említett eseményeket megélt németek és leszármazottaik foggal-körömmel tiltakoztak, attól tartván, hogy nénetségük miatt majd bármikor újra elővehetik és meghurcolhatják őket. Az utóbbi két évben a 8 osztályt elvégzettek közül a mikolaiak aspirálnak inkább érettségit (is) adó továbbtanulási lehetőségekre. Letkésen és Nagybörzsönyben a valamilyen szakma elsajátítása a döntő.

[†] A nagybörzsönyi iskola adatai szerint az 1992–93-as tanévben az összes tanuló száma 88, ebből cigány vagy „félcigány” 24 (27%).

Térségi tekintetben a Vác és Dunakeszi felé való törekvés áll az élen, s Mikolán az utóbbi két év végzősei között kezd népszerűvé válni Balassagyarmat. Ennek vélhetően az az oka, hogy a 90–91-es tanév végzőseinek osztályfőnöke korábban Gyarmaton tanított egy szakmunkásképzőben, így tanácsokat is tudott adni az iskola megválasztásában. A szülők körében a népszerűséget növelte az vélemény, hogy a gyarmati továbbtanulási lehetőségek a gyerek felvételle szempontjából kedvezőbbek. Korábban ebbe a földrajzi irányba mutató továbbtanulási aspirációk a térségben nem voltak. A továbbtanulási aspirációkról összességeben elmondható, hogy viszonylag hűen tükrözik a három település megmaradási esélyeit, a bennük potenciálisan meglevő fejlődési tendenciákat.

Varga Éva

I. TÁBLA

Az egykori Hont vármegye népességének anyanyelvi, nemzetiségi és vallási szerkezetének mutatói, 1921–1941 (a népesség %-ában)*

település	év	népesség	magyar	német	szlovák	zsidó	izraelita
			anyanyelvű	nemzetiségi	vallású		
Ipolyság (Sahy)	1921	4698	58,3	2,0	29,3	6,8	16,0
	1930	5804	54,9	0,7	34,0	6,4	14,6
	1941	5027	96,4	0,6	2,5	0,1	15,4
Korpona (Krupina)	1921	4235	0,8	0,7	97,6	0,5	2,6
	1930	5103	2,1	2,3	91,7	0,5	2,7
	1941	—					
Bát (Batovce)	1921	1311	4,2	1,6	92,0	0,7	1,9
	1930	1294	0,6	0,2	98,5	0,5	1,6
	1941	—					
Deménd (Demandice)	1921	854	67,7	2,8	27,4	1,4	2,7
	1930	1148	52,3	6,3	38,5	0,6	1,6
	1941	1239	65,0	6,1	29,0	0,0	0,6
Vámosmikola	1921	2043	99,2	0,4	0,2	0,0	6,5
	1930	2162	99,3	0,6	0,1	0,0	6,2
	1941	1974	90,8	0,3	0,1	0,0	5,3
Nagybörzsöny	1921	1873	32,2	66,2	1,2	0,0	0,8
	1930	1842	58,0	41,9	0,0	0,0	0,5
	1941	1739	56,7	44,0	0,2	0,0	0,4

* a százalékszámok összege nem egyenlő százzal, az eltérő kategóriák miatt

II. TÁBLA

*A népességszám változásai, 1949–1990**

település	1949	1960	1970	1980	1990
Letkés	1072	1071	1101	1105	1113
Nagybörzsöny	1762	1546	1270	1095	912
Vámosmikola	1967	1904	1705	1693	1567
Perőcsény	1238	1068	864	659	463
Tésa	419	331	254	183	130
Ipolytölgyes	587	493	424	378	402

* 1949=jelenlévő, utána lakónépesség